

Јован Р. Бојовић

ШКОЛЕ НА ОКУПИРАНОЈ ТЕРИТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ 1941 — 1944. ГОДИНЕ*

II

Рад школа у 1942/43. години. — Због бојкота и неподношљиве атмосфере по разредима у претходној школској години, како је писало у „Гласу Црногорца“,¹ испити (пријемни, поправни, разредни и приватни) нијесу се могли обавити од 15. до 30. септембра 1942. године, како је то било предвиђено у мају мјесецу. Разлози за то били су: 1) у већини школа нијесу се могле образовати испитне комисије за поједине предмете; 2) школе нијесу имале својих просторија; и 3) свим ђацима није било дозвољено полагање ових испита, што смо нагласили у претходном излагању, те је број пријављених кандидата за полагање био мали. Овакво стање по школама навело је окупатора да одложи полагање ових испита до 15. октобра,² када је наређено да испите могу полагати сви ђаци без икаквог ограничења. Исто тако дозвољено је било полагање поправних испита ђацима који су на крају школске године имали 3 и више слабих оцјена. Када је дозвољено полагање испита свим ђацима, окупатор је скренуо пажњу директорима и управитељима школа да немају никаквог обзира према ученицима који су бојкотовали школу као и онима који су у току године имали слаб успјех.³ Ђаци који су узели учешћа у „националистичким“ јединицама имали су право да полагају било који испит (разредни или поправни) без обзира на то да ли је испитни рок прошао или не.⁴

Поред свега овога испити се нијесу могли обавити у свим школама. Обављени су у цетињској, подгоричкој и никшићкој гимназији, док у беранској и пљеваљској нијесу. Испити су обављени и у нижој гимназији у Бару, док у осталим нижим гимназијама (Даниловграду, Колашину и Бијелом Пољу ови се испити

* Први дио је објављен у бр. 1/1964, стр. 69—101.

V — 7; VI — 17; VII — 7 и VIII разред 2 ученика. Поправне I — 40; II — 40;

¹ Глас Црногорца, бр. 51 (15. IX 1942).

² Архива гимназије „Стојан Церковић“ у Никшићу (У даљем тексту АГ. Никшић) бр. 1005 (26. VIII 1942).

³ Исто, бр. 767, (16. VI 1942) и бр. 1415 (4. X 1942).

⁴ Исто, бр. 936 (22. VIII 1942), докуменат на италијанском језику.

нијесу могли обавити. Испити су обављени и у Трговачкој академији у Подгорици, поправни и пријемни, а у Учитељској школи на Цетињу само пријемни. О броју пријављених ђака за полагање пријемних, поправних, разредних приватних, нижег и вишег течајног испита располажемо подацима једино за никшићку гимназију. У овој гимназији испити су обављени од 1. до 15. октобра. Разредни испит полагала су 74 ђака. Од 374 пријављених ђака положило је ове испите 287, док је пало 87.⁵ Приватно је полагало 20 ђака. Положило је 19, а пао 1.⁶

За полагање нижег течајног испита пријавила су се 74 кандидата, од којих је положило 58 а 16 је пало.⁷

Од 4. до 10. октобра обављен је и виши течајни испит у никшићкој гимназији. За полагање пуног испита пријавила су се 3 кандидата, а за полагање поправног 11 и сви су положили виши течајни испит.⁸

Испитима је присуствовао изласланик Гувернерства.

За полагање пријемног испита пријавила су се 33 кандидата и сви су положили.⁹

Окупатор је рачунао да ће у овој школској години нормализовати стање у школама. Сматрао је да ће то постићи гушењем сваке политичке активности Партије и Скоја међу ђацима средњих школа. На то су га навеле и тренутне политичке прилике у Црној Гори. То је период (крај јуна 1942. до априла 1943. године) када су партизанске јединице биле ван територије Црне Горе, али то није значило да је и ослободилачки покрет на овој територији био замро, јер је Партија и у овом раздобљу организовано илегално радила у масама. Овакав рад Партије није мимоишао ђаке средњих школа ни у овој школској години. Ово ће се у пуној мјери одразити и на рад школа и политичке прилике у њима у овој школској години.

У другој половини октобра 1942. год. окупатор је школске зграде предао на употребу школама. Овим је донекле створио услове за њихов рад. Исто тако, он је дјелимично извршио попуну наставног особља по школама пензионисаним особљем. Од 16. до 30. октобра обављен је упис у свим школама.¹⁰ Упис је био дозвољен свим ђацима без обзира на то да ли су у претходној школској години бојкотовали школу или не. Док је слободном упису свих ђака у школе дао широк публицитет и преко штампе,

⁵ Исто, бр. 1522, (20. X 1942) — I р. — 6; II — 13; III — 13; IV — 9; V — 7; VI — 17; VII — 7 и VIII разред 2 ученика. Поправне I — 40; II — 40; III — 65; IV — 48; V — 43; VI — 38 и VII — 26.

⁶ Исто. — II р. — 1; III — 2; IV — 5; V — 3; VI — 4; VII — 3 и VIII — 2.

⁷ Исто.

⁸ Исто, бр. 1521 (20. X 1942).

⁹ Исто, бр. 1558 (28. X 1942).

¹⁰ Исто, бр. 1520 (20. X 1942).

дотле је строго повјерљивим актом бр. 4702 од 12. X 1942. године директорима и управитељима школа дао упутства како да поступе приликом уписа ђака за школску 1942/43. годину, па каже:

„Гувернер, да би отклонио одговорност од шефова завода и да би спријечио да непожељни елементи кваре редован рад у школама у идућој школској години, наредио је да се ученици који нијесу прошле школске године посјеђивали школу, а ове године желе да буду уписани, не могу дефинитивно приступити предавањима без »nullaosta« од краљевских карабинијера.

Шефови завода прикупиће најприје молбе за упис од свих ученика и припустиће их предавањима. Одмах последије завршеног уписа сачињеће презимена, имена оца и тачне адресе као и дане рођења и послати га мјесним краљевским карабинијерима, с молбом да вам саопште горе поменута »nullaosta«.

Ученике који не буду добили »nullaosta« имате смјеста уклонити из школе, а њихов упис сматрати поништеним.

Препоручује се шефовима завода највећи обзир и највећи могући такт, да ученици — бројни, који су до сада одржали добро владање и буду имали »nullaosta«, морално не осјете од тога што су провизорно били уписани.¹¹ (подвукао Ј. Б.).

На овоме се окупатор није задржао. Он је тражио позадину бојкота школа у претходној школској години. Знао је да је КПЈ и прије капитулације Краљевине Југославије имала велики утицај и у старијим разредима средњих школа. Под тим утицајем иступи ђака против режима и реакционарног наставног особља били су све чешћи и све више су попримали политички карактер. Због тога су најактивнији политички оријентисани ђаци, тј. чланови Партије и Скоја, прогањани и у већини случајева удаљавани из школа. Да би имао увид који су ђаци били искључени из школа због политичке активности прије окупације, прикупио је спискове ових ученика од 1936. до 1941. године.¹²

У претходној школској години окупатор није могао, због бојкота, да реализује своје планове о систему школства на окупираној територији, па је тек у овој школској години почео да их спроводи у дјело. Његов главни и основни циљ био је да ограничи број средњих школа, у првом реду број гимназија и ђака у њима. О томе је у „Гласу Црногорца“ донесен овакав коментар:

„Има много ђака који похађају гимназије. Многи од њих ће узалудно настојати да ступе у државну службу или да се посвете слободној професији, јер ће бити примљени само појединци, пошто је могућност врло ограничена.

Црној Гори је потребно само радна снага... Има довољно професора, учитеља, правника, а напротив недостају радници.“¹³

¹¹ Исто, бр. 1507 (16. X 1942).

¹² Исто, бр. 1505 (14. X 1942).

¹³ Глас Црногорца бр. 5 (19. XI 1941).

Имајући у виду тешке економске прилике под којима су се школовали ђаци у Црној Гори прије окупације, он је то покушао да искористи и сада, под много тежим економским и политичким околностима. Наиме, он је почетком октобра 1942. године укинуо ранију уредбу о висини школских такса и донио нову.¹⁴ Према овој уредби висина школских такса у односу на претходну школску годину била је велика. Док је у претходној школској години такса за упис у гимназију износила 19, у овој школској години повећана је на 50 лира. Осим основне таксе, једнаке за све ђаке у једној школи уведена је и допунска такса, одређена једним постотком на укупни годишњи порез. Висина допунске таксе била је различита за поједине школе. За ниже стручне школе била је 3%, за нижу гимназију 5%, вишу гимназију 7% и средње стручне школе 6% од укупног годишњег пореза. Поред високих такса плаћала се и висока школарина у свим школама.¹⁵

Плаћања школских такса били су ослобођени ђаци који су испуњавали један од сљедећих услова:

а) ако су завршили претходни разред са средњом оцјеном 4,50 до 5;

б) ако су чланови породице која има 5 или више живе дјеце млађе од 18 година и ако су завршили претходни разред са средњом оцјеном 4,25 до 5;

ц) ако су дјеца бораца који су у црногорским ратовима или „националном“ покрету погинули, инвалиди, одликовани за храброст у споменутих ратовима, а завршили су претходни разред са средњом оцјеном од 4,25—5.

Исто тако било је предвиђено и дјелимично ослобођење ђака школских такса, и то: а) ако су завршили претходни разред са средњом оцјеном 4,25—5; б) ако су чланови породице која има 5 живе дјеце млађе од 18 година, а завршили су претходни разред са средњом оцјеном 4, 5—5; ц) ако су дјеца бораца који су у

¹⁴ Архив Историјског института (у даљем тексту АИИ) Службене новине Гувернерства за Црну Гору, бр. 4 (1. XI 1942; АГ. Никшић. Проглас бр. 01 бр. 1519, (20. X 1942).

¹⁵ Исто, годишње таксе за упис у разреде грађанских школа биле су 30 лира, ниже гимназије 40, више гимназије 50, Трговачку академију и Учитељску школу по 40 лира.

Школарина за похађање разреда у грађанским школама била је 30 лира, нижим гимназијама 50, вишим гимназијама 100 и Трговачкој академији и Учитељској школи 80 лира.

Такса за полагање разредних испита у нижој гимназији 100 лира; у вишој гимназији, Трговачкој академији и Учитељској школи по 200 лира.

Такса за годишња свједочанства о свршеном разреду у грађанским школама била је 5 лира, нижим гимназијама 10, вишим 20 и Трговачкој академији и Учитељској школи по 15 лира. Дипломске таксе: о завршном испиту занатских школа 20 лира, нижем течајном испиту 60, вишем течајном испиту 150 и завршном испиту у Трговачкој академији и Учитељској школи по 150 лира.

црногорским ратовима или „националном“ покрету погинули, рањени, инвалиди, одликовани, а завршили су преходни разред са средњом оцјеном 4,5—5.¹⁶

Осим високом школском таксом, школарином и одстрањивањем ђака који припадају народноослободилачком покрету из школа, окупатор је рачунао да ће ограничити бројно стање ученика и подизањем критеријума у оцјењивању ученика. Да би постигао ово посљедње намјеравао је да уклони напредни наставни персонал засићен млађим људима и „све већим бројем женских“.¹⁷

Удаљавањем из школа напредних ђака и наставног особља, подизањем критеријума при оцјењивању ученика и примјеном високих такса и школарине окупатор је рачунао да ће свести на минимум број школа на окупираној територији. Једино би на тај начин „школа постала господска, по духу аристократска, школа најбољих, а наставници мајстори који ће из њих (ђака) и хтјети и моћи издвајати младе људе од користи, знања и рада, тако неопходних за нашу моралну, духовну и материјалну реорганизацију“.¹⁸

Овакав план реформе школства окупатор није могао реализовати на окупираној територији, јер му то нијесу дозвољавале политичке прилике на окупираној територији. С друге стране, он није имао ни времена за то јер се ближио крај његовог опстанка. У којој је мјери реализовао свој план видимо из рада школа у овој школској години. Све школе званично су почеле да раде. 1. новембра 1942. године. И поред високе школске таксе и школарине, бројно стање ђака у њима било је велико у почетку школске године: у цетињској гимназији 996, подгоричкој 1333, никшићкој 918, пљеваљској 350 и беранској око 850; у нижој гимназији у Бару 161; у Трговачкој академији у Подгорици 203; у Учитељској школи на Цетињу 143; у Мушкој занатској школи у Подгорици 39; у Женској занатској школи у Подгорици 84, Женској занатској школи на Цетињу 64 и Женској занатској школи у Бару 30; у Грађанској школи у Будви 44 ученика.¹⁹ Подацима о бројном стању ученика уписаним у ниже гимназије у Даниловграду, Колашину и Бијелом Пољу не располажемо. Према неким индицијама просјечно су могле имати у почетку око 118 уписаних ученика.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Глас Црногорца, бр. 51 (15. XI 1942).

¹⁸ Исто.

¹⁹ Подаци о бројном стању уписаних ученика у школама за школску 1942/43. узети су: Извјештај гимназије у Никшићу од 26. II 1943, акт бр. 109; Годишњи извјештај гимназије у Пљевљима за 1945/46; Статистика ученика почетком школске године 1880/81—1960/61 — Споменица цетињске гимназије; Јубилеј гимназије 1921—1956 Бар; Глас Црногорца бр. 130, 139, 141, 142, 145, 147.

Нередовна настава у школама отпочела је у другој половини новембра. Због недостатка наставника редуцирани су часови из свих предмета сем из италијанског језика.²⁰ Неки предмети били су током читаве године незаступљени. Услјед помањкања огревног материјала и других потреба, све школе нијесу радиле од 16. децембра 1942. до 15. фебруара 1943. године.²¹ Па ни у оним мјесецима кад су школе званично радиле настава није извођена свакодневно. Тако, на примјер, у никшићкој гимназији радило се 4 дана наизмјенично у недјељи.²² Недостатак наставног особља и нередовна настава довела је до редуцирања наставног плана и програма за једну трећину. Из сачуваних извјештаја појединих школа упућиваних Дирекцији за просвјету не може се сагледати стварни рад у школама јер су њихове садржине „често пута нетачне“, како је констатовано и у Дирекцији, па је тражила од школских надзорника да је мјесечно извјештавају о бројном стању наставног особља и ђака по школама и о стварном раду школа.²³

Терор окупатора према напредној средњошколској омладини у току ове године дошао је до пуног изражаја. Будним оком се пратио њен рад у школи и ван ње. Према одлуци Дирекције за просвјету, сваки ученик је био удаљен из школе ако би направио ма и најмањи изгред у школи или ван ње.²⁴ Критеријум оцјењивања код реакционарног дијела наставног особља био је висок.

Радам школа у овој школској години окупатор и квислинзи нијесу били задовољни, па је у „Гласу Црногорца“ констатовано:

„На преоријентисање наше школске омладине нијесу имале никаквог утицаја ни повећане школске таксе, ни поскупљени школски материјал и уџбеници, ни отежана исхрана и слабе стамбене прилике, ни пооштрење дисциплинске мјере, ни подигнуто мјерило при оцјењивању ђачких одговора.“²⁵

Политичку активност средњошколске омладине ни у овој години окупатор није могао угушити. Преко разних илегалних канала у мањим групама по школама се разрађивао партијски материјал који су достављали илегални радници. Слати су извјештаји о раду скојевских актива по школама као и о репресалијама које је примјењивао окупатор и сепаратисти. Најактивнији скојевци помажу акције партијаца у градовима — у лијељењу парола, летака и прогласа по школама и истакнутим мјестима у

²⁰ АГ. Никшић, бр. 474 (30. VI 1943).

²¹ Исто, бр. 4312/42.

²² Исто — Годишњи извјештај гимназије у Никшићу за 1942/43. бр. 474 (30. VI 1942).

²³ Исто, бр. 99 (15. III 1942).

²⁴ Исто, Пов. бр. 205 (17. V 1943).

²⁵ Глас Црногорца бр. 89 (3. II 1943).

граду. Ова појава била је карактеристична у свим окупираним мјестима у Црној Гори.²⁶

Отпор средњошколске омладине према примјени новог програма по школама био је велики. Тај отпор се нарочито испољавао према оним наставницима који су настојали да се у цјелини придржавају новог програма. Бојкот наставе италијанског језика био је запажен у свим школама. То се испољавало у разним видовима. Да би приморала ученике да набаве уџбенике италијанског језика, школа их је сама набављала. Директори и школски инспектори путем писмених наредаба неколико пута су упозоравали ученике да купе уџбенике италијанског језика, с напоменом да ће они који не изврше наређења бити искључени из школе без права на полагање испита.²⁷ Међутим, пријетње и казне због неизвршавања наређења нијесу могле присилити све ученике на послушност. Тако, на примјер, кад је наставник италијанског језика 1. маја 1943. године приморао једну ученицу VI разреда гимназије у Никшићу да купи италијанску читанку, она ју је пред наставником демонстративно поцијепала.²⁸

Сличних иступа било је и на осталим часовима италијанског језика. Пошто су наставници италијанског језика били Италијани и нијесу знали српскохрватски језик, на часовима су били исмијавани од стране ученика.²⁹

Отпор средњошколске омладине окупаторско-квислиншкој пропаганди испољавао се и ван школе. Ученици су на разне начине избјегавали да посјећују биоскопске и позоришне представе, као год и одлазак у цркву гдје су им одржавана предавања пропагандног карактера. Тако, на примјер, неколико ученика V разреда цетињске гимназије приликом причешћа испљунули су нафтору на излазу из манастира.³⁰ Послије овога 18 ученика је истјерано из гимназије, а неки су и затворени. О овом случају објављени су сви директори и управитељи школа и упозорени да за овакве и сличне случајеве предузимају најстроже мјере.

Анализирајући недисциплину и нерад ђака у школама последице завршеног првог полугодишта, окупатор је у „Гласу Црногорца“ констатовао да је последица свега тога прошлогодишњи бојкот, па каже:

„То је стање у разним видовима оставило своје трагове у душама и данашњих наших ђака.“³¹ Препоручује се надлежним

²⁶ Извјештаји гимназија Цетиње, Титоград, Пљевља и Никшић за 1945/46.

²⁷ АГ. Никшић, Пов. бр. 205 (17. V 1943).

²⁸ Исто.

²⁹ На првом часу италијанског језика, умјесто молитве, ученица је рецитовала пјесму „Смрт Мајке Југовића“. То се понављало из часа у час док на крају то није открио један реакционарни наставник.

³⁰ АГ Никшић бр. 128 (5. IV 1943); Глас Црногорца бр. 108 (11. IV 1943).

³¹ Глас Црногорца бр. 93 (17. II 1943).

органима да треба „те опасне трагове свуда и на сваком мјесту лијечити и отклањати“.³²

Да би онемогућио упис искључених ученика из једне школе у другу, измијењен је чл. 43. Закона о средњим школама. Измјена тог члана дошла је као специфичан „лијек“ за опаком болешћу начету средњу школу — каже се у образложењу те одредбе — чије се последице комунистичког рада по школама још и данас осјећају“. Према измјени чл. 43, тач. 1, 2. и 3, један искључени ученик из школе за 1, 2 и више година није се могао уписати у другу школу за све вријеме трајања казне, нити је посјећивати.³³

Послије годину дана тешких окршаја партизанских јединица са окупатором и разним квислинзима у другим крајевима Југославије, почетком априла 1943. године оне су поново биле на граници Црне Горе. На позив Главног штаба за Црну Гору и Боку (6. IV 1943) црногорском народу да ступи у јединствени фронт против окупатора и домаћих издајника, у Црној Гори долази до стварања нових јединица попуњених добровољцима.³⁴ У том прогласу Главни штаб се обратио и омладини позивајући је да настави започето дјело са оружјем у рукама.³⁵ Послије овог прогласа један број ђака из старијих разреда напушта школу у другој половини априла. То су били већином ђаци који су живјели ван градова. Тако, на примјер, само из IV и VIII разреда гимназије у Никшићу напустила су школу 74 ђака,³⁶ из Учитељске школе на Цетињу 30, из гимназије на Цетињу око 65 и из гимназије у Подгорици око 70 ђака.³⁷

Крајем априла 1943. године престале су да раде више гимназије у Пљевљима и Беранама и ниже гимназије у Бијелом Пољу и Колашину, а 3. маја обуставила је рад и гимназија у Никшићу.³⁸ Све зграде ових школа окупатор је узео за смјештај болница. Средином маја Дирекција за просвјету наредила је да се у овим школама настави рад са завршним разредима (IV и VIII). Међутим, рад је настављен само у Никшићу са IV и VIII разредом, док у другим школама није. Осталим ђацима изведене су годишње оцјене на основу успјеха постигнутог у I и II полугодишту. Због недостатка испитних комисија из појединих предмета, поправни нижи и виши течајни испити дјелимично су обављени

³² Исто.

³³ Исто, бр. 106 (4. IV 1943). Према ранијим одредбама чл. 43, тач. 1, 2. и 3. Закона о средњим школама, могао је удаљени ученик из једне школе у року од 8 дана да се упише у другу школу и да настави школовање.

³⁴ Зборник, I, III к. 5 бр. д. 3 стр. 10.

³⁵ Исто, 13.

³⁶ АГ. Никшић, бр. 221 (25. V 1943).

³⁷ Глас Црногорца, бр. 138, 140 (1943).

³⁸ АГ. Никшић, бр. 191 (3. V 1943).

у овим школама.³⁹ Рад осталих школа од почетка априла до краја школске године био је нередован. Званично су завршена предавања у свим школама 12. јуна 1943. године.⁴⁰

Поправни испити за ученике IV и VIII разреда одржани су од 18. до 21. јуна. Нижи течајни испити у гимназијама и завршни испити у грађанским и занатским школама обављени су од 15. до 30. јуна; виши течајни испити у гимназијама и дипломски у Трговачкој академији и Учитељској школи од 1—15. јула. Приватни испити у свим школама, као год и пријемни, обављени су од 15. до 30. јуна.⁴¹

Православна богословија у овој школској години радила је само са завршним разредом. Разред је похађало свега 13 ученика.⁴² Разредни испити нијесу одржани у одређеном року (25. јун — 5. јул), пошто се није јавио ниједан кандидат.

Рад основних школа био је доста нередован у овој школској години, и то само у градовима, док по селима школе нијесу радиле.

Виши течајни испит у подгоричкој гимназији обављен је од 2. до 14. јула. За полагање овог испита јавило се 75. кандидата, од којих је положило 60.⁴³ Нижи течајни испит обављен је од 25. до 30. јуна. Испит су полагало 154 кандидата, од којих су 116 положили.⁴⁴

Виши течајни испит у цетињској гимназији обављен је од 1. до 9. јула. За испит се пријавио 31 редовни и 7 ванредних кандидата — свега 38. Испит је положило 25 кандидата.⁴⁵ Нижи течајни испит полагало је 106 редовних и 5 ванредних кандидата. Нижи течајни испит положило је 77 кандидата.⁴⁶

Завршни испит у Учитељској школи одржан је од 21. до 30. јуна. Испит је полагало 19. кандидата и сви су положили.⁴⁷

Завршни испит у Трговачкој академији обављен је од 1. до 14. јуна. Испит је полагало 36. кандидата, од којих је положило 28.⁴⁸

Виши течајни испит у никшићкој гимназији обављен је од 1. до 15. јуна. Испит су полагала 43 кандидата, 5 је одбијено на годину дана, 5 да поново полажу у октобру, а 15 да полажу поправни. Испит је положило 15 кандидата.⁴⁹ Нижи течајни испит

³⁹ Глас Црногорца, бр. 132 (10. VII 1943).

⁴⁰ Исто, бр. 211 (17. V 1943).

⁴¹ Исто.

⁴² Глас Црногорца, бр. 143 (21. VIII 1943).

⁴³ Глас Црногорца, бр. 145. (28. VIII 1943).

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто, бр. 140 (11. VIII 1943).

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто, бр. 138 (4. VIII 1943).

⁴⁸ Исто, бр. 147 (4. IX 1943).

⁴⁹ АГ. Никшић, бр. 490, (11. VII 1943) — Извјештај о вишем течајном испиту у јуну 1943.

обављен је од 21. до 28. јуна. За испит се јавило 78 кандидата. Од полагања је одустало 20. Испит је положило 33, а остало је да полага 25 кандидата.⁵⁰

Нижи течајни испит у барској гимназији обављен је од 22. до 26. јуна. Испит јелагало 18 кандидата од којих је 15 положило.⁵¹

Школски програми. — У наредби Цивилног комесара да школе наставе рад школске 1940/41. године, скренута је пажња директорима и управитељима школа да се посвети већа пажња учењу црногорске историје и књижевности у школама. Исто тако да се настава изводи на „ијекавском“ дијалекту, а књиге писане на екавском привремено су задржане у употреби.⁵² Ово је био први акт окупатора да и преко наставе разбија јединство и распирује националну мржњу међу југословенским народима. Окупатор је наредио свим школама да поднесу раније програме из историје и књижевности на увид Цивилном комесаријату како би имао што бољи увид приликом доношења новог. На спремању новог плана и програма и његовој примјени за наредну школску годину окупатора су омеле политичке прилике у Црној Гори изазване тринаестојулским устанком. Нови наставни план и програм био је дјелимично примијењен у овој школској години и то само из појединих предмета. Школске 1941/42. године, умјесто француског језика у свим школама, осим женске стручне школе, уведен је италијански језик. Пошто је то била почетна година, програм је био исти за све школе и разреде. Он је био врло опширан. Њиме се предвиђала обрада читаве фонетике уз текст, а тако исто и посебна лектира из новије италијанске књижевности. Осим тога, програм је предвиђао учење напамет великог броја италијанских пјесама.⁵³ Колико је мјесто дато учењу италијанског језика у школама види се и из тога што је у почетку у свим школама и разредима био заступљен са по једним часом дневно. У уводном дијелу тог програма каже се:

„У току предавања може се на згодан начин, и то у писменим и усменим вјежбама и диктатима, помињати вјековне историјске односе културне и трговачке природе који су постојали између Италије и Црне Горе“.⁵⁴

Поред обавезних часова наредио је да се по свим школама образују и факултативни течајеви.⁵⁵ Ови се течајеви нијесу могли оформити у школској 1941/42. години јер су ученици бојктовали

⁵⁰ Исто, бр. 473 (30. VI 1943).

⁵¹ Глас Црногорца бр. 141 (14. VIII 1943).

⁵² Архив Војноисторијског института (у даљем тексту АВИИ) н. д., к. 739 рег. бр. 1/1а—56; 1/1а—57.

⁵³ Исто, к. 739, рег. бр. 1/2а—73/Ф, Наредба бр. 158.

⁵⁴ Исто. рег. бр. 1/3—11 — Програм је на италијанском језику и преводу.

⁵⁵ Исто, рег. бр. 1/2а—73/Ф, Наредба бр. 158.

и обавезне часове италијанског језика. Окупатору је било јасно да ће увођењем италијанског језика у школама изазвати велики отпор код ученика. Имајући у виду то он је преко квислинга предузео агитацију, а директорима и управитељима школа нагласио је да ће бити цијењена њихова способност према постигнутим резултатима у спровођењу њихових упутстава.

На завршним испитима у свим школама које су радиле школске 1941/42. полагао се италијански језик, а факултативно је било дозвољено полагање њемачког језика.⁵⁶ Испитивачи су били италијански наставници који су у исто вријеме били и изасланици Гувернерства на свим испитима.

За школску 1942/43. годину допуњен је програм италијанског језика за све школе.⁵⁷ Тим програмом предвиђена је била и обавезна школска лектира из новије италијанске књижевности. Програм је био примијењен само у оним школама које су радиле у претходној школској години, док је задржан ранији у школама које нијесу радиле.

Програм из југословенске историје за школску 1941/42. био је измијењен, тако да је наређено наставницима да се ограниче само на подјелу историје на периоде и пододјелке за поједине разреде „изводећи по таквом распореду историју Црне Горе.“⁵⁸ Наставници су морали диктирати ученицима предавања, а копије тих предавања подносити директору школе на увид како би их контролисао да ли предају по упутствима окупатора.⁵⁹ Исто тако измијењен је и програм из југословенске књижевности. Из програма су избачени сви југословенски писци, а задржани они који су били поријеклом Црногорци а у дјелима су обрађивали мотиве из Црне Горе. Ово се односило и на избор школске лектире.⁶⁰

У школској 1941/42. години укинута је програма из политичке географије Југославије а предавала се општа географија, економска и физичка.⁶¹

Ово су све била упутства како да се предају ови предмети у школама за школску 1941/42. годину.

У школској 1942/43. години у свим школама на окупираном подручју Црне Горе дефинитивно је састављен програм из „националне групе предмета“ и тјелесног васпитања. Тај програм је примијењен у школама тек у другом полугодишту.⁶²

⁵⁶ АГ. Никшић, Наредба Гувернерства бр. 1916 (25. V 1942).

⁵⁷ Programma di lingua italiana per la scuole medie de L. Montenegro — налази се у архиви гимназије у Никшићу. Упутство и текст програма је на италијанском језику.

⁵⁸ АГ. Никшић, акт. бр. 3285/41.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Архив Црне Горе, просвјетно одјељење (у даљем тексту АЦГ, П. О.) Грађа није регистрована (1941/42).

⁶² АГ. Никшић — бр. 81 и 1959. — Програми из књижевности, историје, географије и физичког васпитања сачувани су у цјелини.

Програм из „националне групе предмета“ (књижевност, историја и географија) био је уско националног карактера, прилагођен више пропаганди него познавању истине. У програму из историје истиче се утицај Италије у свакој прилици на ток историјских догађаја у Црној Гори. Затим њен утицај на културну историју Црне Горе, како у средњем тако и у новом вијеку. Историја осталих југословенских народа нигдје се у „програму“ не спомиње, тако да се по њему „везе“ и „односи“ Црне Горе кроз историју више додирују са Италијом и имају више „заједничког“ него ма са којом југословенском покрајином. Програм се завршава поглављима: „Живот Црне Горе за вријеме југословенске државе; Економска и културна будућност Црне Горе у духу пријатељства с Италијом“.⁶³

Колика се пажња поклањала југословенској књижевности у овом програму види се, поред осталог, и из тога што је недјељно била заступљена са 2 часа.⁶⁴ У свакој прилици програмом се давало мјесто новијој италијанској књижевности. Програмом из географије обухваћена је била само Црна Гора. У програму се истиче да су географске везе Црне Горе са Италијом утицале и на културне, економске и политичке односе ове двије земље.

Карактеристично је напоменути за програм из физичког васпитања да је имао више карактер војне обуке средњошколске омладине него њихово физичко васпитање. По овом програму настава се није изводила по одјељењима већ по четама. Једна чета могла је да има 30 до 40 ученика из једног или два разреда. Свака школа морала је да изврши распоред ученика према достављеним формуларима по четама. Ово је окупатор смишљено урадио, тако да је под плаштом физичког васпитања имао за главни циљ да обучи средњошколску омладину у војној обуци онако како је то радио и у Италији, па да у датом моменту мобилише у борбу противу Народноослободилачке војске и партизанских одреда. Њему је било познато да ће се оваквом програму супротставити средњошколска омладина па је настојао да директори и управитељи школа уложе све напоре како би програм бар донекле био спроведен у живот. У свим упутствима у вези са примјеном новог програма увијек се наглашава владање ученика.⁶⁵

Окупатор је преко директора и управитеља школа апеловао на наставно особље како да спроводи нови наставни план и програм у школама, па каже:

„Гувернерство полаже на лојалност наставника не само за националну групу предмета, него и за опште предмете, да ће строго избјежавати доказе или наводе противне садашњој ствар-

⁶³ Исто.

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Исто.

ности земље, а поготову она која би код ђака створила мишљења или увјерења противна духу пријатељства и лојалне сарадње са Италијом.

Треба избјежавати за дотичне предмете употребу ранијих уџбеника⁶⁶.

Осим програма за средње школе, донесен је и програм за основне школе и забавишта.⁶⁷ Овај програм је још карактеристичнији по својој пропагандној намјени.

Уџбеника за средње и основне школе по новом програму није било, мада је на њима радила једна комисија у Риму. Једино је постојао уџбеник и граматика из италијанског језика под насловом „Италијанска читанка“, у два дијела, за све разреде средњих школа на окупираној територији.⁶⁸

Пропаганда. — При Главном националном одбору на Цетињу основана је крајем 1942. г. Секција за национално васпитање и пропаганду.⁶⁹ Циљ ове секције био је васпитање омладине у „чисто националном духу“. Секција је имала правилник и програм. Правилником је било предвиђено да се у свим среским мјестима образују „национални“ одбори чија би се управа састојала од ужег и ширег одбора. Осим среских предвиђало се да се образују и општински пододбори у које би ушли „национални“ оријентисани интелектуалци „беспрекорне моралне и националне прошлости“.⁷⁰

Секција за национално васпитање са среским одборима и општинским пододборима извршила би „националну организацију омладине и народа. Према замишљеном плану та организација би се извршила на сљедећи начин:

а) омладина оба пола, школска и нешколска, у селима заједно, а у градовима подвојено од навршене 7 до навршене 15 године, под називом „национални подмладак“;

б) мушка омладина од 15 до 20 година старости у организацију под називом „национална омладина“;

в) женска школска и нешколска, одвојена у организацију „женска национална омладина“;

г) мушкарци преко 25. година били би организовани као војска под вођством официра.

д) „национално“ организовање женских лица преко 20 год. на под називом „женска национална организација“.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Глас Црногорца, бр. 95; Програм за основне школе објављен је у цјелини у Гласу Црногорца бр. 95 (1943).

⁶⁸ Исто, бр. 111 (22. IV 1943).

⁶⁹ АИИ, бр. 4470 IX 16—16 (1942).

⁷⁰ Исто.

Програм „националног“ васпитања омладине заснивао се на чисто пропагандној основи у коме је највише посвећена пажња школској омладини. Између осталог, у том програму се каже:

„Школску омладину посебно васпитавати и то на начин који ће најбоље одговарати циљу“, а то би постигли поред осталог и путем наставе, „која мора бити — каже се у програму — саобразна приликама и националним потребама а вођена од национално исправних и стручно способних радника који ће настојавати да број обавезних и специјалних националних часова буде толики да ће у потпуности одговарати постојећим потребама, али не мање од 3—4 часа недељно“.⁷¹

Значи, поред предвиђеног програма у школама би се увели и обавезни часови из „националног“ васпитања.

Организовање омладине у „национална“ удружења у школи и ван ње преко сепаратистичко-четничких елемената окупатор није могао спровести. Истина је да су по школама биле организоване мале групе „националистичке“ омладине, али оне није су имале никаквог политичког утицаја. Чланови ове организације бојкотовани су у свакој прилици од стране напредних ђака и то у толикој мјери да су националисти то износили и преко штампе.⁷² Осим покушаја организовања омладине у националистичка удружења, окупатор је преко домаћих сарадника предузео широку пропаганду у окупираним градовима против припадника народноослободилачке борбе. Он је преко Просвјетног одјељења наредио свим директорима и управитељима школа да „све библиотеке школске или народне затворе и да обуставе рад свих културних и просвјетних друштава, а кључеве од истих да задрже“.⁷³ Касније су ове библиотеке прегледане од посебне комисије која је уништила све оне књиге које су имали југословенско обиљежје. Крајем 1942. и почетком 1943. године по свим школама се отварају италијанске читаонице и библиотеке којима је руководио наставник италијанског језика у школи.⁷⁴ Осим школских биле су отворене и градске читаонице и библиотеке. Најпознатија таква читаоница била је на Цетињу. То је била читаоница такозваног друштва „Данте Алигијери“ која је организовала курсеве из италијанског језика. Настава је била повјерена Италијанима „који су се специјализовали на пољу литературе, историје и историје умјетности“.⁷⁵ Поред учења италијанског језика одржавана су и предавања. Садржину тих предавања можемо донекле сазнати и из наслова тема. Наводимо неколике теме са тих предавања: „1) Савремена италијанска литература; 2) Савремена

⁷¹ Исто бр. 4471 IX 16—17 (42).

⁷² Глас Црногорца, бр. 51 (15. IX 1942).

⁷³ АГ. Никшић, бр. 4120 и 3942/41.

⁷⁴ Исто, бр. 195 (4. V 1943).

⁷⁵ Глас Црногорца, бр. 107 (7. IV 43).

италијанска умјетност; 3) Савремена Италија и њене социјалне установе“.⁷⁶ Курсеви из италијанског језика, првог и другог ступња, као год и ова предавања, имали су *мали* број посјетилаца, па је окупатор преко огласа у „Гласу Црногорца“ позивао становништво на рад у читаоницу, „гдје су, поред књига, новине, ревије из културе и литературе и модни живот“.⁷⁷ У ову библиотеку позивани су и ђаци Гимназије, Учитељске школе и Православне богословије.⁷⁸

Окупатор је рачунао да ће и преко позоришних представа развити што ефикаснију пропаганду па је крајем 1941. године на Цетињу отворено позориште.⁷⁹ По репертоару и умјетничком нивоу представе су биле испод сваког просјека, срачунате на што успјешнију пропаганду. Било је покушаја да се и у другим мјестима отворе позоришта са истим репертоаром, али се у томе није успјело.⁸⁰ Исти циљ намјеравао се постићи и путем биоскопских представа које је слала пропагандна канцеларија из Рима.

Посебно су одабиране позоришне и биоскопске представе за ђаке. Они су са часова одвођени на те представе под контролом наставника, који су, да би имали што већу контролу над владањем ђака, одређивани по списку, а један наставник одговарао је директору школе за држање 25 ученика на таквим представама.⁸¹ Карактеристично је да су приликом приказивања тих представа држана и посебна предавања ђацима, као на примјер „о комунистичкој пропаганди у Црној Гори.“⁸² У дневнику једног ученика о одржаној представи у позоришту између два часа“ (12. II 1942) пише: „Комад је био врло слаб“, а за став ученика послје одржаног предавања: „Послје говора настала је гробна тишина. Нико није ни покушао да плеска“.⁸³

Од краја 1941. године Радио-Цетиње емитује посебне емисије за ђаке.⁸⁴ Број тих емисија био је повећан у 1942. и 1943. години. Поред „специјалног програма за ђаке“ — био је исто такав и за дјецу.⁸⁵ Ове емисије ђаци су слушали у школама, а да би их придобили да их прате и вјерују у „њихову истинитост“, био је одређен мјесечни конкурс са наградом за најбоље дати садржај на италијанском језику. Висина награде за такве саставе

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ Исто, бр. 110 (18. IV 1943).

⁷⁸ Исто, бр. 99 (3. IX 1943).

⁷⁹ Централна библиотека на Цетињу — позоришни плакат од 7. XII 1941. године.

⁸⁰ Јагош Јовановић — Развитак позоришне умјетности у Црној Гори, Стварање, бр. 7—8, 1954, стр. 431.

⁸¹ АЦГ, П. О, нерегистрована грађа (1941, 1942).

⁸² Глас Црногорца, бр. 3 (28. II 1942).

⁸³ Љетопис цетињске гимназије.

⁸⁴ АИИ бр. 4361 XI 16—13 (1941).

⁸⁵ Глас Црногорца бр. 19 (16. V 1942).

износила је 200 лира. Имена награђених ученика објављивана су преко радија и „Гласа Црногорца“.⁸⁶

Како су ђаци отворено одбијали да уче италијански језик, то је Дирекција за просвјету крајем марта 1942. године послала распис свим школама у којем се између осталог каже:

„Што се тиче италијанског језика саопштите ученицима још и то, да ће они који се буду одликовали бити упућени на рачун Гувернерства на научно путовање по Италији за вријеме љетњих ферија, док ће слаб успјех из италијанског језика имати за ученике негативних посљедица“.⁸⁷

Но и поред овако привлачних па и пријетећих метода придобијања, окупатор није могао постићи жељени циљ. Утицај Партије и у школској 1942/43. години био је велики, иако су партизанске јединице биле ван територије Црне Горе све до краја априла 1943. године, када је поново створена слободна територија.

У школској 1942/43. години Гувернерство је расписало наградно такмичење за ученике свих средњих и стручних школа на окупираној територији за најбоље израђене задатке из народног језика, италијанског језика и цртања.⁸⁸ Награда је износила 500 лира. Овом наградном такмичењу дат је велики публицитет у „Гласу Црногорца“, не би ли се и на тај начин заинтересовали ђаци да покажу што више интересовања приликом израде ових задатака. Теме су морали радити сви ученици. Број награђених за најбоље урађене задатке из италијанског језика био је врло мали, што је доказ слабог интересовања ученика. У току школске 1942/43. године расписиване су посебне награде за ђаке који би показали интересовање и вољу за учење италијанског језика. Награде су биле у новцу и књигама.⁸⁹

Четничкосепаратистичка пропаганда одвијала се и преко цркве. Тамо су сваке недјеље и на црквене празнике одржаване посебне литургије за ђаке свих школа.⁹⁰

Како су у окупираним градовима вршене разне диверзије од стране чланова Партије и Скоја, то је Гувернерство преко Дирекције за просвјету наредило да се по школама одржавају пре-

⁸⁶ Исто, бр. 72 (28. XI 1942).

⁸⁷ АЦГ, П. О. нерегистрована грађа (1941, 1942).

⁸⁸ Глас Црногорца, бр. 101 (17. III 1943).

Теме су биле за старије разреде — Испричајте неко предање (легенду) или народну приповијетку наше земље или опишите једну карактеристичну свечаност (црквену или породичну — из италијанског — *Componente dei facili pensieri su figure di italiani illustri nella storia, nella scienza e nell'arte e sulla operosa e bella terra italiana.*

За ниже разреде — Опишите ваше родно мјесто и изнесите љубав и осјећање што вас за њега вежу.

Из италијанског — *Componete dieci frasi ispirate all' amicizia verso l'Italia* — Глас Црногорца, бр. 106 4. IV 43.

⁸⁹ АГ. Никшић, бр. 218 (22. V 1943).

⁹⁰ Глас Црногорца, бр. 22, 83 (1943).

давања ученицима о значају телеграфа и телефона и односних објеката. У том распису се између осталог каже:

„Сви разлози налажу да се чувају такви објекти, те да се не кваре ни у најмањој мјери без обзира на то што ће се свако огрешење казнити, нарочито у данашњим приликама, најстрожијим законским казнама надлежних власти и то не само појединачно него евентуално и колективно“.⁹¹

Крајем 1941. године окупатор је дао велики публицитет у „Гласу Црногорца“ одређивању стипендија од стране Гувернерства студентима који би студирали на универзитетима у Падови и Перуђи.⁹² Одзив је био мали, тако да је почетком 1942. год. пошла у Италију једна група свршених матураната која је била непријатељски оријентисана према ослободилачкој борби и револуцији. Они нијесу могли својевољно одабрати на којим универзитетима да студирају, већ су их распоређивали централни окупаторски органи.⁹³ У школској 1942/43. години окупатор је смањио висину стипендија студентима који су ишли у Италију да студирају. Првенство су имали кандидати са највећим бројем поена. Класификација се вршила на сљедећи начин: 1) одлично владање са доказима нарочите привржености и лојалне сарадње према Италији — 3 поена; 2) одлично владање — 2 поена; 3) добро владање — 1 поен. Поени су добијани и на окупаторска одликовања конкурената или његових родитеља, учествување у „националистичким“ јединицама и да су поријеклом Црногорци.⁹⁴ Осим овога, предност су имали они који су бранили „докторске дисертације“ из историје и књижевности.⁹⁵ Све је ово било срачуната пропагандна политика.

Крајем маја 1942. године окупатор оснива у окупираним градовима дјечје колоније. Прва таква колонија отворена је на Цетињу, а током 1942. и 1943. оне су основане и у Подгорици, Никшићу, Пљевљима и другим окупираним мјестима.⁹⁶ Родитељи су били обавезни да у ове колоније шаљу дјецу од 6-те до 13-те године. Дјеца су се у њима наизмјенично смјењивала послије мјесец дана боравка. Свака од ових колонија имала је „васпитаче“ који су прије и послије подне одржавали часове дјечи.⁹⁷ Према програму који је био исти за све колоније, била су обавезна дневно два часа италијанског језика и један час пјевања италијанских пјесама.⁹⁸ Дјеца су преко дана проводила вријеме у колонијама, а ноћивала су код својих кућа.

⁹¹ АГ. Никшић, бр. 3595 (6. XI 1941).

⁹² Глас Црногорца, бр. 15 (7. II 1942).

⁹³ АГ. Никшић, бр. 766 (6. VI 1942) и бр. 1380 (14. IX 1942).

⁹⁴ Исто, таблица уз упутство бр. 1.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ Глас Црногорца, бр. 25 (13. VI 1942); АИИ — „Пљеваљски вјесник“, бр. 34, 43 (1942).

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ Исто.

Средином 1943. године отворено је и дјечје позориште на Цетињу,⁹⁹ намијењено искључиво пропаганди међу дјецом.

Осим пропаганде коју је окупатор преко квислинга покушавао да спроведе међу ђацима путем наредба, упутстава, прогласа, програма, позоришних и биоскопских представа, отварањем читаоница, он је то радио и преко штампе („Глас Црногорца“, „Пакао или комунизам у Црној Гори“, ревија „Дурмитор“ и слично).

Школе на анектираној територији. — Према одлуци Мусолинијеве владе од 20. маја 1941. године, Бока Которска је припојена Италији као „Провинција Бока Которска“ (Provincia di Cattaro). До краја јуна она је остала под влашћу високог комесара за Црну Гору. Послије њеног припајања Италији, цивилну власт у њој је вршио префект провинције који је био подређен гувернеру за Далмацију са сједиштем у Задру.¹⁰⁰

Послије окупације, школе на овој територији у школској 1940/41. години нијесу наставиле рад, већ су ученицима признати разреди у којима су се затекли. Једино су обављени нижи и виши течајни испити у нижој гимназији у Херцег-Новом и у гимназији у Котору, као год и завршни испити у Поморском техникуму. Ти испити су обављени по југословенском програму. Испитима су присуствовали изасланици Цивилног комесаријата, али они нијесу узимали учешћа у доношењу одлука.¹⁰¹ Окупатор је забранио издавање годишњих свједочанстава ученицима на Видовдан, како је то било раније уобичајено, јер су била написана ћирилицом. Управе школа нијесу дијелиле свједочанства ђацима, већ су их морале уручити окупаторским властима које су их дијелиле. Овакав став окупатора и неповјерење према управама школа довело је до давања оставки на службу од стране појединих наставника који су послије тога интернирани.¹⁰²

Окупатор је намјеравао да што прије изврши италијанизацију ове покрајине, па је током љетњег распуста школа отпустио све наставно особље које није било рођено на анектираној територији, или на којој није имало 15 година непрекидне службе.¹⁰³ Ово особље он је замијенио млађим наставним особљем доведеним из Италије, које је било фашистички оријентисано.

Устанак и ослободилачки покрет код нас омео је окупатора у систематском спровођењу замишљених планова. Поред осталог то се одразило и на почетак школске 1941/42. године. Поме-

⁹⁹ Глас Црногорца бр. 131 (3. VII 1943).

¹⁰⁰ Батрић Јовановић, Црна Гора у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији I, Београд 1960, 19.

¹⁰¹ Архива основне школе „Милан Вуковић“ Херцег-Нови — Статистички подаци Државне реалне гимназије у Херцег-Новом за 1940/41; Извјештај гимназије у Котору за 1952/53.

¹⁰² Годишњи извјештај гимназије у Котору 1952/53.

¹⁰³ Исто.

нута Директива ПК Скоја о бојкоту школа наишла је на одзив и на овој територији, тако да је један број средњошколске омладине бојкотовао почетак рада у школама.¹⁰⁴ Због овога школе нијесу могле почети рад према предвиђеном року, па је он одлаган. Тако, на примјер, гимназија у Котору званично је почела да ради средином децембра 1941, а редовна настава у њој почела је тек 15. јануара 1942. године.¹⁰⁵

Политичка активност омладине дошла је још више до изражаја приликом формирања јединствене омладинске организације у Боки, под називом Бокелска народна омладина, као дио Црногорске народне омладине, крајем 1941. године. Ова организација развила је широку активност како на ослобођеној тако и на неослобођеној територији, гдје су чланови Скоја били носиоци њене активности. Та активност одразила се и по школама. У градовима скојевци користе сваку прилику за састанке и договор (биоскопске представе, уз играње шаха, домина, у школама и сл.) Окупатор је покушао да организује омладину у фашистичке организације по угледу на одговарајуће у Италији, радничку, женску, средњошколску и дјецу. Овим организацијама окупатор није могао обухватити омладину осим малог броја усташко-љотићевских и латинизираних елемената у Котору, Тивту и Херцег-Новом.¹⁰⁶ Све ове организације бојктоване су. Окупатор је вршио живу агитацију за одлазак студената на студије у Италију. И овај подухват је бојкотован, тако да у 1941. години није пошао ниједан студент у Италију на студије.¹⁰⁷

Италијански језик уведен је по школама као наставни, а српскохрватски као страни са два часа седмично. На српскохрватском језику могли су привремено да предају наставници који су радили у школама само док науче италијански.¹⁰⁸ Како ученици нијесу разумијевали оно што су им италијански наставници предавали, то су исмијавали наставу па је на часовима долазило до комичних сцена. До масовног бојкота школа није дошло на овој територији, јер скојевски активи нијесу били бројно јаки, а било је издаје и колебања од стране појединаца.¹⁰⁹ Притисак и пропаганда окупатора међу средњошколском омладином били су велики, али све то код ње није могло наћи јачег одраза. Скојевци су преко актива Бокелске народне омладине по школама организовали саботажу наставе на италијанском језику. Осим

¹⁰⁴ В. Радовић и М. Црнић, Орјенски партизански батаљон, Херцег-Нови 1961, стр. 123.

¹⁰⁵ Извјештај 1952/53.

¹⁰⁶ В. Радовић и М. Црнић, н. д., стр. 17.

¹⁰⁷ АИИ бр. 12056/VIII 16—29.

¹⁰⁸ Документи, историје омладинског покрета (у даљем тексту ДИОП), Т. 1, к. 2 стр. 248.

¹⁰⁹ Исто, стр. 570.

саботаже, ученици су демонстративно напуштали часове што је нарочито дошло до изражаја у старијим разредима гимназије у Котору.

Баци су у већини бојкотовали упис у средњошколску фашистичку организацију Gill, иако је окупатор примјењивао и силу. Врло је карактеристичан отпор ђака гимназије у Херцег-Новом, почетком школске 1941/42. године, насилној италијанизацији. Тако, на примјер, када је најављена посјета префекта из Котора гимназији, директор школе је неколико дана вјежбао ђаке да пјевају италијанску химну како би њом поздравили госта. Међутим, када је префект посјетио школу, окупљени ученици су мјесто италијанске химне запјевали југословенску. Ову акцију су организовали скојевци у школи.¹¹⁰

Осим активности по школама, напредна средњошколска омладина је на анектираној територији узела активног учешћа и у позадинским акцијама које су организовали чланови Партије. Најзапаженија њихова активност била је у растурању партијских прогласа и летака, обавјештајној служби, извлачењу муниције и другог материјала, сакупљању добровољних прилога за исхрану породица припадника НОВ и затвореника. Ево шта се каже у извјештају МК КПЈ Херцег-Нови Окружном комитету КПЈ Никшић од 23. маја 1942. године о њеној активности у градовима. „Омладина исто тако практично ради, нарочито она на Приморју гдје је, већином, рад, усљед хапшења партијаца, пао на леђа омладине. За нас је најважније извлачење муниције коју добијамо одоздо, која се преноси чак с ону страну Бокешког залива, и све то углавном ради омладина. Тако да смо Никшићком одреду упутили преко 12.000 метака, а сав материјал који шаљемо вама и техници на Вилусима опет је заслуга омладине.“¹¹¹

Успјех школа на крају школске 1941/42. године био је врло слаб, а нарочито из предмета који су предавани на италијанском језику. Исто тако и успјех из владања ученика био је слаб, тако да је готово сваки трећи био кажњен са по једном и више казни.¹¹²

Школске 1942/43. године окупатор је примијенио на овом подручју већ раније планирани школски систем. Намјеравао је да укине гимназије, односно школе које су постојале прије окупације, и да их замијени нижим стручним школама. Тако су у овој школској години укинута I разреди гимназија у Котору и Херцег-Новом, а отворен је први разред средње школе (Scuola

¹¹⁰ В. Радовић и М. Црнић, н. д., стр. 123.

¹¹¹ Зборник, Т. II к. 1.

¹¹² Школска архива гимназије у Котору из периода окупације је сачувана.

media). У овој школи настава је извођена на италијанском језику, са италијанским наставницима.¹¹³

У овој школској години окупатор је предузимао, све енергичније мјере у циљу ломљења отпора средњошколске омладине, па је и директор гимназије у Котору смијењен и постављен изразити фашиста Алберто де Цуколи (de Zuccoli).¹¹⁴ На његове превентивне мјере ученици су одговарали цијепањем слика Мусолинија и разних пропагандних плаката којих је било много по школама, а мјесто њих лијељени су прогласи и леци НОБ.¹¹⁵ Фашизам се свирепо светио омладини за њено родољубље и на анектираној територији. Тако је од јула 1942. до септембра 1943. године, тј. до капитулације Италије, кроз затворе Котора и Херцег-Новог и концентрационе логоре Мамуле и Превлаке прошло око 2000 омладинаца, око 50 њих мучки је убијено, а око 300 изведено пред пријеки суд и донесено 90 смртних пресуда.¹¹⁶

Школе за вријеме њемачке окупације. — Наредбом Гувернерства бр. 331 од 11. августа 1943. године дупло су повећане школске таксе и школарина за школску 1943./44. годину.¹¹⁷ Поправни, пријемни, нижи и вици течајни испити били су предвиђени да се обаве од 1. до 15. октобра; упис у све школе од 16. до 31. октобра, а почетак рада школа 1. новембра 1943. године.¹¹⁸ Поправне испите могли су полагати сви ђаци без обзира на број слабих оцјена на крају школске године.¹¹⁹ Због измијењених политичких прилика у Црној Гори ове се одлуке нијесу реализовале. Наиме, послје капитулације Италије (8. IX 1943), један дио Црне Горе окупирали су њемачке окупационе снаге док је остали дио био ослобођен. Разни квислиншки елементи ставили су се сада у службу новог окупатора па је од тих представника њемачка Фелдкомандантура за Црну Гору и Боку формирала „Народну управу“ на коју је пренијела грађанску власт на окупираној територији, задржавајући право надзора над њом.¹²⁰ При „Народној управи“ формиран је ресор за просвјету, штампу и пропаганду.

¹¹³ Извјештај гимназије у Котору 1952/53.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Исто.

¹¹⁶ Документи ИОП, Т. II, к. 2, (1944) стр. 557.

¹¹⁷ Глас Црногорца, бр. 141 (1. IX 1943); АГ. Никшић, бр. 624 (2. IX 1942) — Висина такси за упис била је: за разреде грађанских школа 40 лира, нижих гимназија 80; виших гимназија и Богословије 100; за Трговачку академију и Учитељску школу 80; Школарина за грађанске школе 50 лира, н. гимназије 100 и више гимназије 150; таксе за годишња свједочанства за грађанске школе 10 лира, н. гимназије 20, више гимназије 40, а за завршне испите у грађанским школама 100 лира, мале матуре 150 и велике 250 лира.

¹¹⁸ Глас Црногорца, бр. 142. (18. VIII 1943); АГ. Никшић, бр. 612 (27. VIII 1943).

¹¹⁹ АГ. Никшић, бр. 211 (17. V 1943).

¹²⁰ Радоје Пајовић, Политичке прилике у Црној Гори у вријеме капитулације Италије 1943. године, ЈИЧ 1962, бр. 1, стр. 57.

Њемачка Фелдкомандантура за Црну Гору и Боку ставила је ван снаге италијанске уредбе, прогласе и ознаке. Поред осталих и из ресора културе, штампе и пропаганде, и то: 1) уредбу о облигатној настави италијанског језика у свим средњим и стручним школама; 2) уредбу о промјени плана и програма из књижевности, историје и географије у свим основним, средњим и стручним школама; 3) уредбу о увођењу наставе италијанског језика у средњим и стручним школама; и 4) уредбе о школским таксама и школарини.¹²¹ Она је вратила на снагу све раније прописе Краљевине Југославије из области школства. Фелдкомандантура се није много мијешала у школски систем на окупираној територији нити јој је било стало до рада школа, јер је све школске зграде узела за војне потребе.

Поправни, приватни, пријемни, нижи и виши течајни испити у јесењем року обављени су само у цетињској, подгоричкој, никшићкој и которској гимназији под врло неповољним условима. Ове испите су самоиницијативно организовали директори поменутих школа уз сагласност дотичне окупаторске власти. О броју пријављених кандидата за ове испите располажемо само подацима за никшићку гимназију. Поправни испити су у њој обављени у првој половини октобра 1943. За испите се пријавило 312 ђака, од којих је положило 279. За полагање пријемног испита пријавила су се 33 ђака, од којих је положило 28, одустала су 2, а 3. ђака нијесу положила. Нижи течајни испит обављен је од 6. до 12. октобра. Пријавило се 67. кандидата, од којих је 50 положило 12 је пало а 2 су одустала. Приватно је полагао испите 31. кандидат, 1 је одустао док су остали положили.¹²² Виши течајни испит обављен је од 7. до 14. октобра. За полагање пуног испита пријавило се 8 а за поправне 14 кандидата. Поправне испите сви су положили, док је 1 кандидат са пуног испита одбијен.¹²³ Сви ови испити обављени су у приватним просторијама.

Ресор за просвјету актом бр. 4778 од 19. X 1943. године обавијестио је све школе у окупираним мјестима да се упис обави до 31. октобра а рад у њима да почне 1. новембра 1943. године.¹²⁴ Поводом овога наређења директор гимназије у Никшићу одговорио је Ресору за просвјету:

„Шеф ресора за просвјету наредио је *ad hoc* да се почне рад, не водећи рачуна како се може и под којим условима радити. Ово је наређење било више него ненормално. Ресор се није постао ни толико да се заинтересује да ли се може табак хартије

¹²¹ АГ. Никшић, Лист уредаба Фелдкомандантуре за Црну Гору и Боку, 1944, бр. 6.

¹²² АГ. Никшић, бр. 1120 (18. X 1943).

¹²³ Исто, бр. 1121 (18. X 1943).

¹²⁴ Исто, бр. 1188 (30. XI 1943).

набавити, а камоли испунити услови нормалног рада“.¹²⁵ (подвукао Ј. Б.).

Окупатор није покушавао да створи ни најосновније услове за рад школа током читаве школске године. Због тога је и положај школа у овој школској години био необично тежак. Школе нијесу имале својих просторија нити наставног особља из појединих предмета, а и материјални положај ђака у окупираним градовима био је тежак. С друге стране, ђаци су се морали одазивати наређењима управа школа било за упис или да иду у школу. У противном, сносили су одговорност. По наређењу окупатора директори школа су прикупили спискове ђака 1) који су били у партизанским јединицама, 2) који су били у затвору, 3) који су сарађивали са партизанима а били су на окупираној територији и 4) спискове свих ђака који су претходне двије године били у школама а тада су се налазили у партизанским јединицама или на окупираној територији.¹²⁶ Ово је било потребно окупатору ради вођења евиденције да не би који од ових ђака био уписан у школу по задатку Партије и Скоја, па су сви такви ученици били затворени или интернирани.

Крајем новембра (25. до 29.) обављен је упис у никшићкој гимназији у згради жељзничке станице. У школу се уписало 700 ђака.¹²⁷ Касније су се уписала још 102 ђака.¹²⁸ Како школа није имала своје зграде то је почела са наставом у приватној згради тек 21. јануара 1944. године. Настава је извођена нередовно, до 7. априла, када је завршено прво полугодиште. Усљед бомбардовања Никшића 7. и 8. априла од стране савезничке авијације, школа није радила до краја маја 1944. године када су обављени приватни нижи и виши течајни испити у селу Страшевину (околина Никшића). Од 802 уписана ђака у првом полугодишту искључено је 8 а напустило школу 59. На крају године оцијењено је 735 ђака, од којих су 572 завршила разред, а 163 су остала да полажу поправне и разредне испите.¹²⁹ Приватни испити одржани су у јуну 1944. год. Приватно је полагао 61 ђак, од којих је положило 55, док је 9 остало да полаже поправне испите.¹³⁰ Нижи течајни испит одржан је 9. јуна. За полагање се пријавило свега 7 кандидата, од којих 2 као приватни кандидати, и сви су положили.¹³¹ Виши течајни испит одржан је од 10. до 19. јуна. За полагање се пријавио 41 редован (м. 29, ж.

¹²⁵ Исто, бр. 342 (21. VII 1944).

¹²⁶ Исто, бр. 1037 (30. IX 1943).

¹²⁷ Исто, бр. 1037 (30. IX 1943) — I разред 100; II — 98; III — 125; IV — 138; V — 71; VI — 78; VII — 45; VIII — 45;

¹²⁸ Исто, бр. 1136 (10. XII 1943) и бр. 1185 (30. XI 1943).

¹²⁹ Исто.

¹³⁰ Исто, I разред 9; II — 11; III — 6; IV — 6; V — 7; VI — 9; VII — 8; VIII — 5.

¹³¹ Исто.

12) и 7 приватних кандидата. Испит су положила 44 кандидата док су 4 остала да полажу поправне из историје.¹³²

На сједници наставничког вијећа гимназије у Подгорици од 14. XI 1943. године, којој је присуствовало 15 наставника, ријешено је да се прво полажу поправни, а затим разредни, приватни, нижи и виши течајни испити.¹³³ На сједници је предвиђено да се сви испити обаве послје 25. новембра. Из записника се не може видјети каквих је све било дискусија у вези са овим испитима и почетком рада школе у овој школској години. Под врло неповољним приликама обављени су ови испити у децембру у приватној згради, али не располажемо подацима колико се ђака пријавило за полагање.

Упис ђака у гимназију није био временски ограничен јер школа није могла отпочети рад све до 1. фебруара 1944. године. До тог времена у гимназију се уписало 1175 ђака.¹³⁴ На сједници наставничког вијећа. 1. II 1944. ријешено је да се молбе за накнадни упис примају до 10. фебруара. На истој сједници донесена је одлука да се ђаци не могу оцијенити у фебруару па је прво полугодиште продужено.¹³⁵ У фебруару се уписало још 76 ђака. Школа је радила до 2. априла када је завршено прво полугодиште. У марту се уписало још 57 ђака, исписало се 6, а 28 је напустило школу. Школа је радила под врло неповољним условима због недостатка просторија, наставног особља, учила и књига. Имала је 26 одјељења (I разред — 4; II — 4; III — 13; IV — 4; V — 3; VI — 3; VII — 3 и VIII разреда 2 одјељења.) На крају првог полугодишта у школи је било 1268 ђака од којих је 91 био неоцијенен.¹³⁶ У другом полугодишту школа је радила свега неколико дана. Наиме, од 7. до 23. априла био је ускршњи распуст за све школе.¹³⁷ Петог маја почело је бомбардовање града и околине од савезничке авијације. Школа је обуставила рад и није га више настављала у овој школској години.¹³⁸

Гимназија у Цетињу почела је да ради у децембру. Имала је 1020 ђака.¹³⁹ У току године један број ђака напустио је школу и прешао на ослобођену територију гдје се укључио у партизанске јединице. Школа је радила сваког другог дана. Пријемни и

¹³² Исто, бр. 343 (21. VII 1944).

¹³³ Записници сједница наставничког вијећа гимназије у Подгорици од 1930. до 1945. Записник од 14. XI 1943.

¹³⁴ Исто, Записник од 1. II 1944. — I — 212; II — 207; III — 166; IV — 184; V — 106; VI — 141; VII — 82; VIII — 77.

¹³⁵ Исто.

¹³⁶ Исто, записник од 2. IV 1944.

¹³⁷ А.Г. Никшић, бр. 199 (5. IV 1944).

¹³⁸ Извјештај гимназије у Титограду 1944/45—45/46.

¹³⁹ Споменница, Статистика ученика почетком школске године 1880/81 — 1960/61. — I р. 224; II — 157; III — 151; IV — 170; V — 126; VI — 83; VII — 60; VIII — 49.

виши течајни испити обављени су од 15. до 27. јуна 1944. године. Виши течајни испит положило је 35 кандидата.¹⁴⁰

Настава у Православној богословији на Цетињу почела је 21. фебруара и трајала је до 28. јуна 1944. Настава је извођена само са V и VI разредом (V — 10, VI — 7; свега 17 ђака. Приватно су полагали разред у јуну ђаци III и IV разреда.¹⁴¹

Настава у которској гимназији извођена је нешто организованије него у осталим школама које су радиле у овој школској години. Почела је да ради 3. новембра 1943. године и радила је током читаве школске године. Виши течајни испити обављени су од 15. до 27. јуна, а пријемни од 20. до 27. јуна.¹⁴²

Осим наведених школа, у овој школској години радиле су још и ниже гимназије у Бару и Херцег-Новом, а кратко вријеме и Учитељска школа на Цетињу, затим основна школа у Никшићу, Подгорици, Цетињу, Котору, Херцег-Новом и Бару.

Све остале школе на окупираној територији нијесу радиле у овој школској години.

По наређењу ресора за просвјету, наставни план и програм у школама извођен је по програму из предратне Југославије.¹⁴³ Због нередовног рада школа и недостатка наставног особља програм је редицуран из свих предмета, а неки предмети нијесу били заступљени током читаве школске године.

Како гимназије у Никшићу и Подгорици нијесу радиле у другом полугодишту, то је по наређењу ресора за просвјету свим ђацима који су прво полугодиште завршили са успјехом издата годишња свједочанства. Ђаци који су имали слабе оцјене из појединих предмета или нијесу били оцијењени упућени су на поправне и разредне испите, без обзира на број слабих оцјена, у јесењем испитном року.¹⁴⁴ Исто тако, за приватне ђаке који су полагали у јуну, а нијесу положили, било је предвиђено да могу полагати у јесењем испитном року. То је важило и за ђаке који нијесу положили пријемни у јуну као и за оне који се нијесу били пријавили да полагају. Ђацима који нијесу имали докумената, а жељели су да полагају разред, било је то дозвољено, пошто би се пред комисијом установило њихово знање из претходног разреда.¹⁴⁵

Полагање нижег течајног испита укинута је у свим гимназијама само за ђаке који су у овој школској години са успјехом завршили IV разред, било као редовни или ванредни. Упис

¹⁴⁰ Извјештај гимназије у Цетињу 1945/46; Црногорски вјесник, бр. 58 (8. VII 1944).

¹⁴¹ Црногорски вјесник, бр. 58 (8. VII 1944).

¹⁴² Извјештај гимназије у Котору 1952/53; АГ. Никшић, бр. 199 (5. IV 1944).

¹⁴³ АГ. Никшић, бр. 1136 (16. XI 1943).

¹⁴⁴ Исто, бр. 347 (28. VII 1944).

¹⁴⁵ Исто.

је био дозвољен у друге школе за ђаке који су завршили разред предходне школске године, а нијесу полагали нижи течајни испит. Ова одлука није важила и да би се уписали у другу школу морали су га полагати.¹⁴⁶

Сви ови испити у јесењем року нијесу обављени, осим у цетињској и которској гимназији, јер се ближило коначно ослобођење Црне Горе.

Окупатор је преко квислинга настојао да мобилише и ђаке средњих школа у борбу противу народноослободилачког покрета и револуције. У том циљу у окупираним градовима основане су тзв. „гарнизонске управе“. Поред осталог, ове управе су имале и задатак да „воде строгу контролу над кретањем и радом омладине у граду“, да по школама организују обучавање ђака у руковању оружјем као и одржавање посебне наставе из „националног“ васпитања.¹⁴⁷ Како су гимназије у Никшићу и Подгорици радиле само кратко вријеме, то се у њима није изводила ова настава. Она је извођена само у цетињској и которској гимназији. Крајем априла 1944. г., по наређењу окупатора квислинзи насилно мобилишу омладину и упућују је у борбу против Народноослободилачке војске.¹⁴⁸ Ова насилно мобилисана омладина, и поред контроле окупатора, масовно је прелазила на ослобођену територију укључујући се у јединице Народноослободилачке војске.

Политичка активност средњошколске омладине и у овој школској години, и поред велике предострожности окупатора, била је запажена у свим окупираним мјестима и школама које су радиле. Она се спроводила путем разраде партијског и омладинског политичког материјала (летака, прогласа, упутстава, брошура) који је достављан разним илегалним каналима са ослобођене територије.¹⁴⁹ Ђаци су растурали летке и исписивали пароле у школама и непријатељским надлештвима. Тако, на примјер, један ученик V разреда гимназије у Никшићу признао је да је исписивао и лијепио пароле у зградама гимназије и штаба жандармерије.¹⁵⁰ Осим оваквих акција ђаци су скупљали добровољне прилоге за затворенике и породице припадника Народноослободилачке војске. Чланови Скоја учествовали су и у диверзантским акцијама које су организовали илегални чланови Партије у окупираним градовима.

Насиље и терор окупатора и квинслинга над напредним ђацима још више је дошао до изражаја у овој школској години. Кажњавани су и за најмању ситницу. Наводимо један каракте-

¹⁴⁶ Исто, бр. 216 (20. VI 1944).

¹⁴⁷ Исто, бр. 164 (21. III 1944).

¹⁴⁸ Извјештај гимназије у Цетињу 1945/46.

¹⁴⁹ Зборник грађе, к. 3, стр. 78.

¹⁵⁰ АГ. Никшић, бр. 168 (21. III 1944) и бр. 171 (27. III 1944).

ристичан примјер. Један ђак гимназије у Подгорици, сусревши се са директором, поздравио га је наклоном главе. На сједници наставничког вијећа (4. III 1944) директор је предложио да се овај ученик искључи из школе зато што га није поздравио скидањем капе. На сједници је вођена жучна дискусија између директора и једног наставника који је заступао мишљење да ђак не заслужује такву казну, поготову стога што је имао шајкачу на глави. Због сукоба директора и овог наставника сједница је прекинута и настављена је 26. марта када је ученик искључен из школе.¹⁵¹ Сваку откривену акцију ђака окупатор је свирепо кажњавао. Средином децембра 1943. године у цетињској гимназији откривен је илегални рад једне групе ђака. На лицу мјеста, тј. на раду, ухађен је Гојко Крушка, ђак VII разреда гимназије. У затвору није признао, и поред свирепог мучења, имена осталих ђака. Осуђен је на смрт вјешањем, које је извршено 13. јануара 1944. године на Цетињу, у присуству свих ђака школе.¹⁵² Приликом вјешања именовани се храбро држао. Исто тако, искључена су из свих средњих школа заувјек још два ученика VIII разреда гимназије у Цетињу, крајем децембра, „као припадници комунистичке ћелије“.¹⁵³ Анка Кнежевић, ученица VIII разреда гимназије у Подгорици, ухапшена је 23. децембра 1943. године због политичког рада. У затвору није одала имена осталих ђака са којима је сарађивала. Осуђена је на смрт и стријељана са групом родољуба у Фармацима (околина Титограда) 27. децембра 1943. године. Непосредно уочи стријељања написала је писмо оцу и брату, прожето револуционарношћу, мржњом и презиром према издајницима народноослободилачке борбе, а високим моралом и убјеђењем у побједу ослободилачког рата и револуције.¹⁵⁴

Током народноослободилачке борбе и револуције већина ђака средњих школа узела је активног учешћа како у редовима партизанских јединица тако и у позадинском раду. Тај се број повећавао из године у годину. Активност средњошколске омладине у позадини најбоље се огледа у школама, и то нарочито у првој школској години окупације, када је ова омладина организовала општи бојкот свих средњих школа у окупираним градовима Црне Горе. Ово је специфичан облик политичке борбе црногорске омладине против окупатора. Током наредних година методе политичке борбе против окупатора и разних квислин-

¹⁵¹ Записници сједница наставничког вијећа, Записник од 4. III 1944.

¹⁵² Зборник грађе, к. III, ст. 118; Црногорски вјесник; бр. 4 (15. I 1944) „Побједа“ бр. 17. (11. III 1945); бр. 46 (11. X 1959).

¹⁵³ АГ. Никшић, бр. 76 (25. I 1944) Извјештај ресора за просвјету бр. 19 од 3. I 1944. свим директорима и управитељима свих средњих школа.

¹⁵⁴ Франчек Саје, Писма осуђених на смрт, Љубљана 1958, стр. 72 — 74, 291; Извјештај гимназије у Титограду 1944—45/46.

шких елемената омладина је мијењала, прилагођавајући их тренутним приликама у окупираном мјесту.

Окупатор је покушао преко четничко-сепаратистичких групација да придобије омладину на своју страну па је у том циљу приступио организовању „националистичке“ омладине како школске тако и ваншколске. Ово је радио по узору на формацију фашистичких омладинских организација у Италији. У овом свом подухвату окупатор није постигао жељени циљ јер је напредна средњошколска омладина на вријеме парирала свакој њиховој политичкој акцији. Исто тако ђаци су се енергично супротстављали покушају италијанизације школских програма и културно-просвјетних институција, као год и окупаторско-квислиншкој пропаганди међу становништвом у окупираним мјестима. Осим политичке активности њен рад се огледа и у разним диверзантским акцијама које су изводили илегални чланови Партије у окупираним градовима. Исто тако она је била тумач политичке линије Партије у позадини. У границама својих могућности помагала је породице припадника народноослободилачке борбе, жртава окупаторског терора и родољубе по затворима путем сакупљања добровољних прилога. Држање напредне средњошколске омладине пред окупаторско-квислиншким судовима достојно је дивљења. Добар дио терета позадинског рада у току народноослободилачког рата и револуције у Црној Гори поднијела је средњошколска омладина и тај задатак је са успјехом обавила. Осим тога, она је узела активног учешћа и у јединицама Народноослободилачке војске гдје се њен број из године у годину повећавао. Према непотпуним подацима, само из цетињске, подгоричке и пљеваљске гимназије погинуло је у току ослободилачког рата и револуције око 210 ђака.

R É S U M É

Jovan R. Bojović

LES ÉCOLES SUR LE TERRITOIRE OCCUPÉ DU MONTÉNÉGRO 1941—1944

I

Pénétré de raisons politiques l'occupant a désiré faire voir à la publicité l'état normal sur le territoire occupé monténégrin et dans ce but il a donné l'ordre que les écoles continuassent les travaux. Bien que sous des conditions défavorables quelques écoles ont

continué leurs travaux. L'année scolaire 1941/42 l'inscription d'élèves a été effectuée et les écoles ont commencé à fonctionner. Cependant, sur l'invitation du Comité régional de l'Union de la jeunesse communiste de Yougoslavie pour Monténégro, Boka et Sandžak, les élèves ont boycotté les écoles. Après cela l'occupant à l'aide de ses collaborateurs a fait des efforts pour gagner les élèves en vue de fréquenter les écoles. Ces efforts non pas eu de succès de sorte qu'à la fin de l'année scolaire il a dû constater que l'année scolaire a échouée.

II

Aussi l'année scolaire 1942/43 l'occupant tenta-t-il de normaliser les conditions dans les écoles. A cet effet il s'efforça d'éliminer de l'école les élèves progressistes comme organisateurs de la résistance contre la mise en oeuvre de sa politique de l'instruction publique. Dans son entreprise il a réussi à éliminer des écoles les élèves progressistes, mais il n'a pas pu normaliser le travail en elles.

Pendant l'occupation allemande le travail dans les écoles a été concédé aux organes des četnik et des séparatistes. A cause des circonstances politico-économiques particulières ni pendant l'occupation allemande l'on n'a pu organiser un travail systématique dans les écoles.